

SZUPERTEXTUS, STÍLUSELEMZÉS ÉS -TIPOLOGIA

VASS LÁSZLÓ

0. Bevezetés

A *Szupertextuális kohézió és stilisztika* című dolgozatomban¹ kísérletet tettem egy funkcionális és szöveg szemléletű stílusvizsgálati eljárás kidolgozására.

A kísérlet során SZABÓ ZOLTÁN szövegstilisztikai koncepciójának² továbbépítésével mutattam be, hogy a fókuszkohézióhoz hasonló egységek, erővonalak a szövegnél nagyobb szegmentumok mentén is működnek, hatnak egy életműben. A kohéziós erőnek ezt a típusát szupertextuális kohézióknak, megnyilvánulását pedig *szupertextuális fókusz*nak neveztem, s működési területén felhasználhatónak találtam és találok a tematikai-stilisztikai szint jellemzésére.

Meghatározott (szöveg)korpusz szupertextuális fókuszainak adekvát elrendezése ugyanakkor egy új, szöveg feletti entitást eredményezett. Ezt a szövegszerű egységet *szuper-* (vagy *inter-*) *textus*nak neveztem, s alkalmasnak tartottam és tartom az életmű hozzá tartozó szakaszának tematikai-stilisztikai jellemzésére. Néhány hasonló szöveg feletti minőséget, akár az életműkontextus egészének jellemzésére is.

A vizsgálatot hét Nagy László-vers analízise (és a költő életművében végzett korábbi kutatásaim³) alapján végeztem el. Ezek a *Versek és versfordítások* című háromkötetes gyűjtemény (Magvető Kiadó, Budapest, 1978. második, bővített kiadás) első kötete verseinek sorrendjében a következők: *Inkarnáció ezüstben* (Ajándék, 1967-1973), *Délsziget nincs, Rossz álom, február 17, Föltámadt piros csizma* (Versben bujdosó, 1967-1973), *Szólítlak, hattyú, A havazás ámyéka* (Műtét Anyánk szemén, 1973-1977) és a *Hószakadás a szívre* (Jönnek a harangok értem, 1973-1977). (Zárójelben a megfelelő cikluscímek és évszámok szerepelnek.)

Ebben a dolgozatomban a szupertextus tematikai-stilisztikai lehetőségeit veszem közelebbről szemügyre, egyfelől a stilisztikai elemzés, másfelől a stílustipológia oldaláról.

1. A szupertextus

1.0. Az elemzett költemények magvát, lényegét hordozó szupertextuális fókuszokat az egyedi művek folytonosságában (kötetbeli sorrendjében) egymás alá illesztve, állítottam elő az alábbi szupertextust⁴:

ZIHÁLHAT HAVAT IS KÉT SZERETŐ
AHOL IMMÁR TERMÉSZETES A TÉL
S ILLETLENÜL: FEKETÉN HAVAZOK
AZT AKARJA
SZERESSE EZ A NAGY HAVÚ ORSZÁG
HOL MÉG A TAVASZ, HA FEKETE
HAVAK PILLOGNAK FÖLDÖN, ÉGEN
MAJD HÓ SZAKAD ÁGYÉKODRA
A HAZÁRA SZAKAD A HÓ

1.1. A szupertextus tematikai-stilisztikai lehetőségeinek próbája természetesen maga a gyakorlat. Egyfelől adott szövegekkel való 'tesztelése', vagyis szövegek elemzése a szupertextus közreműködtetésével, másfelől életművön kívüli kontextusokkal való szembesítése.

1.2. A szupertextus az elvonatkoztatás és az absztrakció mindenkori fokának empirikus, egyszersmind modell értékű (megismerő) egysége. Más szóval: nem csupán a megalkotásában résztvevő szövegekből rekonstruált és összegyűjtött lényegi ismeretek és szabályszerűségek szisztematikus halmaza, hanem az életműkontextus adekvát szelvényére jellemző globális tartalmak, tematikai-stilisztikai információk és fejlődési törvényszerűségek rendszere is, sőt az ezeken kívüli ismert vagy nem ismert kontextusok egyikének-másikának is 'fókusz' lehet, olyanoknak is, amelyek nem jöttek ugyan létre, de – alternatívaként – létre jöhettek volna, vagy létre jöhetnek.

Összetevőinek alkotóelemei közül a kulcsszó értékű⁵ *hó* (és alakváltozatai) meg a *tél*⁶, valamint a *tavas*z – *fekete havak*, *földön* – *égen* stb. oximoronszerű, illetve poláris kifejezések képviselik az elsőrendű és átfogó értékű stíluseszközöket. Ezek: a szimbólum és az ellentét.

1.3. A szupertextus főbb alkotóelemeit a következő listán látható kategóriarendszer szemlélteti:

$F_H = (F_{H1} + F_{H2})$ a haza és attribútumai;

F_{H1} = az F_H értékhiányos része és attribútumai (*ahol* immár természetes a *tél*; *nagy havú ország*);

F_{H2} = az F_H értéktelített része; felvétele (az ellentét erejénél fogva) úgy is indokolt, hogy a szupertextus nemigen explikálja (legfeljebb: *tavas*z);

F_L = a 'lírai én' és attribútumhalmaza – értékek szemlélete, képviselete vagy az érvényesítésükért folytatott küzdelem különböző megnyilvánulásai és/vagy fázisai stb. (két *szerető*, *ágyék*; *zihálhat havat*; *akarja, szerezse*);

F_E = a 'lírai én' világával ellentétes erők és attribútumhalmazuk (*fekete havak*, *hó*, *pillognak*, *szakad*).

2. A szupertextus és a stilisztikai elemzés

2.0. A szupertextus 'tesztelésére' a Nagy László-i életműből három (megalkotásában részt nem vevő) költeményt választottam ki. Ezek kötetbeli sorrendjükben a következők: (1) *A vak remény*, (2) *Záróra, fejlődés*, (3) *Én vacogok már*.

Az elemzéshez felhasznált kategóriák és szimbólumok listáját a szupertextusára vonatkoztatva állítom elő, az azon szereplő kategóriarendszer inkább csak részleges módosítást igénylő átalakításával (szubsztitúció, ellipszis, metonimikus összefüggések, metaforizáció stb.). A költemények vizsgálata tehát a szupertextushoz való viszonyításal történik. (A szupertextus egy-egy elemét zárójelben tüntetem fel.)

2.1. *A vak remény* a Vérugató tündér című ciklus (1956-1965) nyolcadik darabja, tehát helyére, keletkezési idejére nézve a szupertextust előállító versektől meglehetősen távol esik.

A VAK REMÉNY

Sarki hideget, sivatagi hőt
a vak remény szívemen össze-vet,
háborgóbban imádni nem lehet
halállal kacér hazát, szeretőt.

A szimbólumok listája itt a következő:

F_H = a haza és attributumai;

F_{H1} = az F_H értékszegény részének és attributumainak többnyire szinonimikus kifejezői: *sarki hideg, halállal kacér haza* (vö. nagy havú ország, haza, föld);

F_{H2} = az F_H értéktelített osztatának és attributumainak szinonimikus vagy antonim kifejezői: *sivatagi hő* (vö. tavasz; hó), *szerető* (vö. szerető);

F_L = a lírai én és attributumainak pars pro toto és szinonimikus kifejezői: *szív, háborgás* (vö. zihálhat), *imádás* (vö. szeretés) stb.

F_E = 0.

A szövegvilág kiindulási állapotára a lírai én értékmentes vagy talán inkább érték- kiegyenlített állapota jellemző: *reménykedés, mérlegelés, háborgás*. A versvilág átmeneti állapotában viszont értéktermelődés kezdődik, s záró állapotára a lírai én, magával véve az F_{H1} és az F_{H2} egymással nagyjából azonos értékvonatkozású attributumait, értéktelített állapotba kerül.

A költemény alapján körvonalazódó ellentét éles, kontúros, a szembesítés erőteljes, határozott. Am oppozíció nem a lírai én és valóságtere, hanem rajta kívüli értékszférák között áll fenn. A versattitúd alapvető sajátja éppen az, hogy a különböző (előjelű) értékszférákat a lírai én mintegy önkörébe vonja, s ezáltal és/vagy ezzel egyidejűleg pozitív minőséggé is hangolja át. S mindez nagyjában-egészében ugyanazokkal a tematikai-stilisztikai eszközökkel valósul meg, mint amelyek a szupertextusnak is kitüntetett elemei. Lásd például a *hideg hő, haza, szerető* funkció-, sőt alaki azonosságát.

2.2. A *Záróra, fejlődés* a gyűjteményes kötet Medvezsoltár című ciklusában kapott helyet (a *Versben bujdosó* azonos című ciklusában nem szerepel).

ZÁRÓRA, FEJLÖVÉS

Bronznő a rendezetlen téren,
szélfútta hó a köldökében,
alkoholisták mint hamis borhoz
ragaszkodnak a havas szoborhoz:
nőhöz, anyához, édes hazához,
toprongyból s lángból mind cicomát hoz,
mind fejlődéses, tudata vérzik,
estükben is a szobrot becézik
de az csak áll az időben tétlen,
szélfútta hó a köldökében.

A szimbólumok listája itt a következő:

F_H = a haza és attributumai;

F_{H1} = az F_H értékhiányos része és attributumai szimbolikus, metonimikus kifejezői: *bronznő, havas szobor, rendezetlen tér, hó* stb. (vö. hó, tél, nagy havú ország, haza);

F_{H2} = 0

F_L = 0 (?)

F_q = a lírai énen kívüli kisebb közösség és attributumai metaforikus, metonimikus és szimbolikus kifejezői: *alkoholisták, toprongy, fejlődéses, láng, ragaszkodás* (vö. szeretés) stb.;

F_E = 0.

Az F_H a szövegvilág mindhárom (kiinduló, átmeneti és záró) helyzetében értéksze-
gény, az F_q viszont értékváltozáson megy át, negatívból pozitív értéktartományba jut.

Abszurd léthelyzet, az előzőtől alapvetően eltérő versattitúd. Az értékszembesítés,
helyesebben F_q értéktelítődése talán a *statikus* – *dinamikus* oppozíciójában ragadható
meg legegyszerűbben. A költő distanciája elég nagy, de magatartása a szöveg egyetlen
hasonlatával (*alkoholisták mint hamis borhoz ragaszkodnak a havas szoborhoz*) megra-
gadható. A költemény és a szupertextus tematikai-stilisztikai kapcsolata nyilvánvaló.

2.3. Az *Én vacogok már* a Medvezsoltár című ciklus (1967-1973) egyik darabja.

ÉN VACOGOK MÁR

Én vacogok már minden ormon
riadalmasan szép a sorsom
szebb mint a tiétek pingált akolban
alomban

A szimbólumok listája a következő:

F_H = a valóságtér/haza és attributumainak metonimikus kifejezői: *pingált akol*,
alom (vö. haza);

F_L = a lírai én és attributumai részben szimbolikus kifejezői: *orom*, *vacog* (vö. tél, hó);

F_E = 0 (?)

A vers két létezési szféra szembesítése. Szerkezeti elve az egyidejű értéknyeresség
és -vesztesség. A szupertextus kiegészítő-magyarázó (explantív) szerepe itt is látnivaló.

2.4. A költemények vizsgálatát folytathatni. A teljességre törekvő elemzéshez akár
ebben, akár valamelyik hagyományos keretben, akár egyfajta ötvözetükben valamennyi
réteg és szint felmérésére szükség van. Úgy vélem azonban, hogy a szupertextus lehető-
ségeit a stilisztikai elemzésben ekkora korpusz vázlatos analízise is kielégítően szemlél-
teti. Hatósugara ennél minden bizonnyal jóval nagyobb, felhasználásával valószínűleg
sokkal több szöveg elemezhető.

3. A szupertextus stílustipológiai lehetőségei

3.0. A szupertextus mint rendezési minta az életműkontextus meghatározott szel-
vényének explanatív, mint tematikai-stilisztikai sajátosságokat direkt módon szintetizáló
szöveg feletti kategória az egyéni stílusnak jellező, mint irodalmi, művelődéstörténeti
makrokontextusok része az irányzati, művészi stb. stílusoknak konstitutív tényezője.
Legalábbis ezt látszanak igazolni különböző erősségű és jellegű, közelebbi és távolabbi
intertextuális kapcsolatai.

3.1. A szupertextuális fókuszok és/vagy a költemények függvényükben álló jelen-
tésegségeinek életművön belüli szövegmetseteire korábban már bőséges példaanya-
got szolgáltatam⁷, ezért itt csupán a szóban forgó szupertextus életművön kívüli (köz-
vetlen vagy közvetett) kapcsolatait szemléltetem néhány példával.

ZIHÁLHAT HAVAT IS KÉT SZERETŐ

...
rikatóan forró havazásnak

(Nagy László: Inkarnáció ezüstben)

*hó-csillagok robbannak az érces
zöld levegőbe*

...
Vallom, hogy a lelkem

hó-szaharája

sokszor lesz dúlva

(Nagy László: Havon delelő szivárvány)

Állok, zömök karácsonyfa,
szívem fölél *hó-csillag* száll,
bő bundámon *hó-sivatag*,
istenem, de behavasztál.

(Szécsi Margit: Angyalok strandja)

Fejem fölél a csillagok

jeges tüzet kavarnak,

az irgalmatlan ég alatt

hanyattdőlők a falnak.

(Pilinszky János: Téli ég alatt)

S ILLETLENÜL: FEKETÉN HAVAZOK

...nagyudvarú *ünnep* vagyok

(Nagy László: Rossz álom, február 17)

HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ

(Nagy László: Verseim verse)

Most már jönnek a sátoros évek,

tűzhely, hódolat ünnepi télnek.

...
ide hullnak a *télbeli* rózsák.

(Szécsi Margit: Cigány-pihenő)

AZT AKARJA

SZERESSE EZ A NAGY HAVÚ ORSZÁG

...
...tébolyog itt legalul

ahol mi fekszünk *behavazva*

sebzetten, csonkán, éktelenül

(Nagy László: Föltámadt piros csizma)

Most *tél* van s szegény mag-magam
Megnémítva és *behavazva*
Rendeltetés hitével
Őrzöm meg tavaszra,
Igazimnak sarjadásáig.
(Ady: Mag hó alatt)

Énmiattam annyi mindent
öl, temet!
mért nem tett a *hóba* inkább
engemet!
(Weöres Sándor: Anyámnak)

föltámadt piros *csizma*, csak zaklass
te irgalmatlan édes, te fényes
csikorogd széjjel a szívünk *havát!*
(Nagy László: Föltámadt piros csizma)

Őszi harmat után,
Végre mikor osztán
Fújdogál a *téli* szél
Zöld erdő árnyékát,
Piros *csizmám* nyomát
Hóval lepi bé a *tél*,
Hóval lepi bé a *tél*.
(Őszi harmat után)

*HOL MÉG A TAVASZ, HA FEKETE
HAVAK PILLOGNAK FÖLDÖN, ÉGEN*

...
tűzz elém *zöld ágat*, hogy bízzak.
(Nagy László: Szólitlak, hattyú)

Szent galambja nehogy *zöld ágat* hozzon,
Üssön csak, ostromozzon.
(Ady: Nekünk Mohács kell)

Herceg, szabad-e énekelni,
égre kelni mint pilóta
(Nagy László: Szólitlak, hattyú)

Herceg! hátha megjön a *tél* is?
Lesz fehérsége, barnasága,
lesz *jégvirágos* tarkasága,
mikor
fehér gyászát felölti Irisz.
(Babits: Ballada Irisz fátyoláról)

Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?
(Ady: Góg és Magóg fia vagyok én)

izzok, szavamat nem halkítom,
de sikoltom halhatatlanul:
Úristen, *én nem vagyok itthon?*
(Nagy László: Szóliflak, hattyú)

Ős napkelet ilyennek álmodta:
Merésznek, újnak

...
S az álmosaknak, piszkosaknak,
Korcoknak és cifrázkodóknak,
Félig-élőknek, habzó szájúaknak,
Magyarkodóknak, köd-evőknek
Svábokból jött magyaroknak
Én nem vagyok magyar?
(Ady: Én nem vagyok magyar?)

MAJD HÓ SZAKAD ÁGYÉKODBA
torkodba is öregem, hó,
(Nagy László: A havazás árnyéka)

Most fagyasztottál meg, istenem!
Szép *havas* páncélod *szívemen*
nem is olvad pénzért, bagóért,
de igen egy tikkadt jószóért.
(Szécsi Magit: Megbolondult nyárban)

Teli van *hóval* a szám,
megint teli van *hóval* –.
(Csoóri Sándor: A kezéd nyoma)

A HAZÁRA SZAKAD A HÓ

...
Hószakadás a szívre
[Verscím]

Most *tél* van és csend és *hó* és *halál*.
(Vörösmarty: Előszó)

fejemben hó emléke
hó, hó, mintha egy katedrális vakolata
hullna csöndben.
(Csoóri Sándor: Hó emléke)

Az úr, a korai, a nagy,
teremtőnek nem volt mohó.
Nekünk-rendelt ösképei:
Nap, Hold, Hó.

(Szécsi Margit: A tumultus előtt)

3.2. A szupertextus életművön kívüli intertextuális kapcsolatait szemléltetni hivatalos szövegpéldák számát tovább lehetne gyarapítani.⁶ Vizsgálatuk, csoportosításuk tipológiai relevanciával bírhat. Bizonyára található köztük (szupertextuális) fókusz értékű egységeket is, amelyek kiegészíthetők, árnyaltabbá tehetik s természetesen módosíthatják is a Nagy László-versek elemzésével konstruált szupertextust. Az így nyerhető szöveg feletti kategória a vizsgált irodalmi, szociokulturális kontextus tematikai orientációjának egyik jellemző aspektusát juttat(hat)ja direkt módon kifejezésre. Hasonló jellegű struktúrák egyrészt alkalmasak lehetnek a szóban forgó kontextusok tematikai meghatározottságainak teljesebb számbavételére, másrészt lehetővé tehetik egy szupertextusokra épülő stílustipológia⁹ (esetleg -történet) körvonalazását.

4. Záró megjegyzések

4.0. Tanulmányomban egy olyan, kohéziós viszonyokra alapozó stílusvizsgálati eljárás körvonalazása, bemutatása volt a célom, amely produktívnak ígérkezik mind a stilisztikai elemzésben, mind az egyéni stílus jellemzésében, mind pedig az irányzati, művészi stb. stílusok leírásában¹⁰ (esetleg a stilisztikai minősítésben is).

4.1. A stilisztika illetékességi körét valószínűleg mégis túlléptem. A szupertextus és a vele párhuzamba állított kontextusok szociokulturális relevanciája már nem elsősorban stilisztikai kérdés. S mint ilyen, részben még meghaladja e dolgozat készítőjének jelenlegi kompetenciáját.

Jegyzetek

1. Vö. VASS László: 1990. 45-56.
2. Szintézisét l. SZABÓ Zoltán: 1988.
3. L. pl. VASS László: 1985. 93-101., SEBESTYÉN Katalin - VASS László: 1989.
4. Vö. VASS László: 1990. 52.
5. Vö. VASS László: 1987.
6. Lehetséges (szótárin kívüli) jelentései a következők: 1. 'hóval borított, befedett valami', 2. 'a világ hideg, rideg keménysége', 3. 'a lírai én belső világa, illetve annak határai', 4. 'a lírai én viharos érzelmei, felháborodása, haragja'. 5. 'külső körülmények okozta fájdalom, kín', 6. 'külső körülmények okozta gond, baj', 7. 'szűkebb és/vagy tágabb, hideg, rideg, rendszerint ellenséges környezet', 8. 'a külvilág hideg, rideg, fenyegető, ellenséges erői, hatalmai; gonoszság', 9. 'elmúlás, megsemmisülés, pusztulás, halál', 10. 'semmi; megváltás'. Vö. VASS László: 1990. 51.
7. VASS László: 1990. 48-50.
8. Ezek és az életművön, szöveg(ek)en belüli ekvivalenciák rokonságot mutatnak (többek közt) azokkal a szövegkülső és szövegbelső ismétlésekkel (motívumokkal, emblémákkal), amelyeknek szövegvizsgálati, stilisztikai relevanciáját BERNÁTH Árpád és CSÚRI Károly már több kitűnő tanulmányban is bemutatta. Vö. például BERNÁTH Árpád: 1971. 439-468; CSÚRI Károly: 1971. 469-500. uő.: 1980. 309-333, uő.: 1987. Viszonyuk részletesebb vizsgálatára hamarosan sort kerítek.
9. Vö. SZABÓ Zoltán: 1982. 137.
10. Vö. SZATHMÁRI István: 1987. 291.

Irodalomjegyzék

BERNÁTH Árpád:

1971. A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről, in: HANKISS Elemér (szerk.): *Formateremtő elvek a költői alkotásban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 439-468.

CSÚRI Károly:

1971. A Kassák-vers embléma-szerkezete, in: HANKISS Elemér (szerk.): *Formateremtő elvek a költői alkotásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 469-500
1980. Két ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról, in: HORVÁTH Iván – VERES András (szerk.): *Ismétlődés a művészetben*. Tanulmányok. (OPUS Irodalomelméleti tanulmányok 5.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 309-333.
1987. *Lehetséges világok*. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Tankönyvkiadó, Budapest.

SEBESTYÉN Katalin – VASS László:

1989. Motívumrendszerek és -láncok Nagy László Versben bujdosó című kötetében. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 93-99.

SZABÓ Zoltán:

1982. A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége, in: *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 84-147.
1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.

SZATHMÁRI István:

1987. Magyar stilisztika (tervezet új egyetemi tankönyv kidolgozására). *MNy*. LXXXII. 3. 284-297.

VASS László:

1985. Az igeképzők gyakorisági adatai Nagy László költészetében. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 93-99.
1987. Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 107-114.
1990. Szupertextuális kohézió és stilisztika, in: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan I. A szövegteni kutatás néhány alapkérdése*. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis – Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 45-56.

SUPERTEXT, STYLE-ANALYSIS AND TYPOLOGY

LÁSZLÓ VASS

In my paper Supertextual Cohesion and Stylistics, in: *Semiotic Textology I. Some basic questions of textology* (*Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, 45-56 Szeged, ed. by János S. Petőfi and Imre Békési) I made an attempt to elaborate a functional and text-centred style-analysis.

The terms, supertextual focus and supertext, were introduced, in order to label the cohesive forces emerging and working at segments which are larger than a text.

I also investigated the thematic-stylistic variations of supertext in respect of stylistic analysis and style-typology.

The explanative importance of supertext was exploited through the analysis of three poems, while I tried to assess the typologic variations of supertext by its intertextual relations.